

EU VS. RÓMAI BIRODALOM

David ENGELS: *A birodalommá válás útján. Az Európai Unió válsága és a római köztársaság hanyatlása* (Varietas Europaea)

Fordította Horváth Márta – Csősz Róbert, L'Harmattan, Budapest, 2017, 340 oldal, 3990 Ft

Szűkebb hazánkban megszokhattuk, hogy az ókortörténet-írást nemcsak a szélesebb olvasóközönség, hanem még a szűkebb történelemszakma is valamiféle életidegen, jelenünktől teljesen elvonatkoztatott tevékenységnek tartja, ami legfeljebb néhány szakbarbár érdeklődésére tarthat számot.

Donald Engels könyve ékes bizonyítéka annak, mennyire téved az, aki így gondolkodik. *A birodalommá válás útján* című kötet ókortörténész szerzője felismerte, hogy az Európai Unió identitásválsága egyebek között abból a dilemmából eredeztethető, hogy miközben a brüsszeli vezetés a birodalommá válás útjára akarja terelni az EU-t, egyes tagországok inkább a nemzeti függetlenség és identitás megőrzése, és egyfajta laza konföderációs modell mellett kardoskodnak. Természetesen ezeket a folyamatokat nem lehetséges egy az egyben levezetni a római köztársaság válságának és a principátus létrejöttének (kb. Kr. e. 133–27) immár kétezeréves történetéből, de ez nem is célja a szerzőnek.

A mű francia és német kiadásának címében is a „történelmi párhuzamok” (*analogies historiques, historische Parallelen*) kifejezés szerepelt. Itt jegyzem meg, hogy David Engels munkája eredetileg *La Déclin: La crise de l'Union européenne et la chute de la République romaine – analogies historiques* címen jelent meg (Toucan, Paris, 2013). A magyar kiadás – kissé szokatlan módon – a német fordítás alapján készült, amelynek címe: *Auf dem Weg ins Imperium. Die Krise der Europäischen Union und der Untergang der römischen Republik. Historische Parallelen* (Europa Verlag, Berlin–München–Zürich, 2014). A kötet 2014 szeptemberében a *Süddeutsche Zeitung* és a *Norddeutsche Rundfunk* szavazása alapján „az év legjobb szakkönyve” díjat nyerte el, s már horvát fordításban is napvilágot látott.

A jelen recenzióban elsősorban nem a szerző unióval kapcsolatos észrevételeire, hanem az ókori párhuzamokra térek ki. Ezekből azonban vissza lehet következtetni arra, mi lehet Engels véleménye a jelenlegi európai folyamatokról.

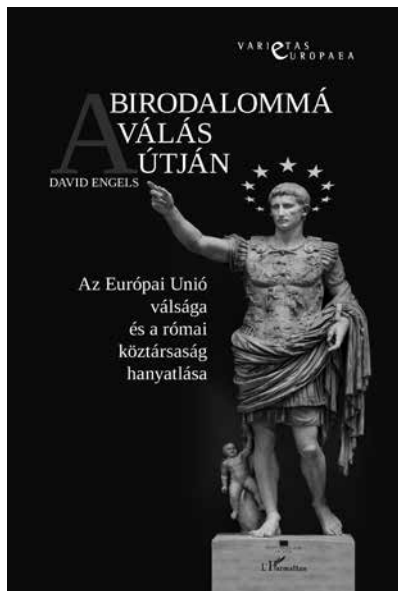
Az *Európai identitás, egyetemes értékek és rendszerválság* című fejezetben kitér rá, hogy az idegenektől eleinte mereven elzárkózó görögség – amelynek a „barbár” fogalmát is köszönhetjük – a hellenizmus hatására feladta korábbi identitáspolitikáját. Nagy Sándor hódításai nyomán a görögök jelentős mértékben keveredtek a Kelettel. A Kr. e. 5–4. században azután megszületett a sztoicizmus, amely legitímálta a kozmopolitizmust, vagyis a görögök és barbárok keveredését.

A magát műveltnek nevező görög immár elsősorban „világpolgár” volt és nem saját városállamának polgára. A Római Birodalomban ez a folyamat – a népek, nyelvek, eszmék, vallások keveredése – annyiban másként zajlott le, hogy a rómaiak maguk is bevándorlóként érkeztek Itáliába, és tudatosan keveredtek az ottani őslakókkal.

A „római” azonban – szemben a hellénnel – sosem volt tisztán etnikai kategória, és ezt érzésem szerint Engels nem hangsúlyozza eléggé.

Aki római polgárjoggal rendelkezett, azt minden további nélkül rómaiává vált, függetlenül etnikai hovatartozásától, anyanyelvétől vagy vallásától. A tömeges bevándorlás problémája azonban itt is jelentkezett: ennek hatására már a Kr. e. 65-ben kiadott *Lex Papia de peregrinis* törvényben megtiltották a polgárjoggal nem rendelkező nem-itálieiaknak a Rómában történő letelepedést.

Ennek oka nem valamiféle kegyetlenség volt, hanem az, hogy az állam vezetői felismerték: a betelepülők tele vannak rossz szokásokkal, képességeikben

és életformájukban teljesen különböznek, és nem alkalmasak a római polgárokkal való együttélésre.

Az emberi élet tisztelete: családi élet és népességcsökkenés témájú fejezetben Engels felhívja a figyelmet arra, hogy a folyamatos népességcsökkenés az ókortól azon időszakokban sem volt ismeretlen, amikor ezt a jelenséget sem háborúk, sem járványok nem indokolták. Ennek oka pedig nem más, mint „a hagyományos családhoz és a házassághoz való individualista hozzáállás”. A Kr. e. 2. században élt Polübiosz írja: „az emberek elfuvalkodtak, kapzsiak és lusták lettek, s nem akartak megházasodni, vagy ha mégis megtették, nem akarták a gyermekeiket, akik megszülettek, megtartani, hanem csak egyet vagy kettőt, hogy fényűzésben neveljék fel, és gazdagon hagyják maguk után őket”.

Mindehhez a fejlett ókori orvostudomány is némiképp hozzájárult: a védekezőszerek és terhességmegszakítás módszereinek kialakításával – amit „természetesen” hasztalan tiltottak szigorú törvényekkel. És ha mindezek ellenére mégis összejött a gyermek: ott volt még a magzat elpusztításának és/vagy kitévésének lehetősége. A dolog természeténél fogva az utóbbiról vannak adataink, elsősorban a császárkorból. A csecsemőkitévés ekkoriban már olyan mértékűt öltött, hogy az államnak kellett beavatkoznia különféle segélyezési programokkal, hogy a gyermekek ne haljanak éhen, vagy ne gladiátorképzőkben és bordélyokban fejezzék be életüket.

A hagyományos családmodell szétveréséről szól az *Egyenlőség: párkapcsolat és individualizmus* című fejezet, ami mögött a szabad szexualitás, a feminizmus, a gender-ideológia és más, a társadalomra nézve pusztító eszmék rejlenek. A *mos maiorum*, vagyis az ősök szokásai alapján Rómában abszolút apai és férji tekintélyre épülő családok voltak. Ennek ellenére a nők Rómában sokkal nagyobb szabadságot élveztek, mint a görögöknél: „melyik római szégyellné magával vinni feleségét egy lakomára? Vagy kinek a felesége nem tartózkodhat a ház legfontosabb helyeiben, vagy nem mutatkozhat bármikor a nyilvánosság előtt?” – tette fel költői kérdéseit Cornelius Nepos is *A híres rómaiakról* írt művének bevezetőjében.

Anélkül, hogy belemennénk a római házasságkötés bonyolult jogi részleteibe, bizonyos, hogy Augustus korára egyre több „házasságon belül független” nő volt, különösen a társadalom felső rétegeiben. A „nyílt házasság” és a válás nemcsak hétköznapi eseményé vált, hanem még kérkedtek is vele: az *Acta diurná*ban – vagyis a „Római hírek” című „napilapban”, amely Julius Caesar óta jelent meg – például már külön válassi rovatot szerkesztettek! Augustus ugyan megpróbált törvényekkel gátat vetni a családok – és végsősoron az állam – szétesésének, ám kétséges, hogy milyen eredménnyel jártak a szigorú tiltások.

Az előzők után némiképp önisméltésnek hat az *Önmegvalósítás: társadalom és egoizmus* című fejezet, habár itt elsősorban korunk hőseinek legfőbb értékéről: a pénzről esik szó. A mai ember az önmegvalósítást elsősorban a földi javak gyarapításával és az anya-

gi igények legnagyobb mértékű kielégítésével azonosítja, ami szintén jelentősen átalakítja a társadalmakat. Arra már a római politikusok is rájöttek, hogy ingyen gabonaosztással és a tömeg szórakoztatásával szavazatokat lehet vásárolni. A rendszeres, bőséges, és ingyenes gabonaosztás Róma „szegényei” – valójában lumpenjai – között, a nagyravágyó római politikusok legfőbb feladatai közé tartozott. (Cicero szerint a gabonaosztások az állam bevételeinek egyötödét emésztették fel!) Engels érdekes és tanulságos megfigyelése, hogy általában az egyeduralomra törekvő politikusok (Sulla, Pompeius, Augustus) buzgólkodtak legjobban a „nép bevetésében”. A fejezetben a pénzszerzés vágyáról és a tömegek elmagányosodásáról is olvasható néhány remekül összeválogatott antik idézet.

A vallások az emberi társadalom legrégebb és leghatékonyabb integrációs tényezői közé tartoznak. Ezért is megröszélt az adat: az EU lakosságának csupán 7%-a sorolja személyes értékrendjének három legfontosabb értéke közé a vallást – tudjuk meg a *Vallás: hit és racionalizmus* fejezetből. A rómaiak még a köztársaságkor végén is büszkéek voltak vallásosságukra, bár a szkepticizmus, sőt a nyílt ateizmus sem számított már ritka jelenségnek. Az „isteneket félelemből találták ki” gondolat sem Voltaire-től vagy Nietzsche-től származik, hanem a Kr. e. 1. század első felében élt Lucretiustól, aki Epikurosz műveit népszerűsítette Rómában. A római államvallás kiüresedése mellett természetesen hamar befészkeltek magukat a keleti misztériumvallások, majd megjelent a kereszténység, amely sikeresen transzformálta a pogány Római Birodalmat keresztény Római Birodalommá, miközben maga is jelentősen átalakult.

A következő fejezet az *Idegen kultúrák tisztelete: nemzet és globalizáció* címet viseli. Bár Róma eleinte hevesen ellenállt nemcsak a keleti, hanem a hellén vallási és kulturális befolyásnak is – ebbe beletartozott a filozófia és az orvostudomány elutasítása is –, a Kelet legyőzésével egyre nyilvánvalóbbá vált, amit Horatius így fogalmazott meg: „durva legyőzőjén győzött a levert Görögország, / s pór népét Latiumnak művészetre kapta”. A vallási és kulturális értelemben vett „rómaiasság” letéteményese mindig is a szenátus és az arisztokrácia volt, amely féltékenyen őrizte kiváltságait. Róma vezető rétege azonban a Kr. e. 1. századra erősen hellenizálódott, a császárkorban pedig feltöltődött provinciális születésűekkel, akik nem tartották annyira fontosnak a „római értékek” képviselését, akármit is jelentsen ez a fogalom. (A 2. századtól kezdve azután már megjelennek a provinciákból származó császárok is.)

A világpolgárrá vált rómaiak – Engels szerint – „nem adtak mást a világnak, mint a sztereotipizált hellén kultúra és a birodalmi uralmi és igazgatási rendszer keverékét”.

Minden államtól elvárható, hogy polgárainak adófizetése fejében garantálja azok személyi szabadságát és tulajdonának biztonságát. A *Személyi szabadság: biztonság és rend* című fejezetből megtudhatjuk, hogy nemcsak a jelenlegi Európában, hanem már az ókori

Rómában is bajok voltak ezzel. Bár Engels áttekintése csak a késő köztársaságkori politikai harcokra terjed ki, aminek legfőbb jellemzője, hogy „a politikai befolyásért és hataloméért folytatott harc egyre inkább ki került az utcára”.

Ennek szükségszerű következménye lett, hogy az erőszak, a terror és a bűnözés eszkalálódott, miközben a politika megbénította az állam rendfenntartó és igazságszolgáltató szerveinek működését. Hosszú távon mindez az egyeduralom kialakulásához vezetett, hiszen minden ember, aki elszenvedője volt ennek a káoszknak, egy „erős emberért” kiáltott. Ez az ember végül el is jött Augustus személyében.

A demokráciát és az ókori Rómát egy lapon említeni merészségnek tűnik – a következő fejezet címe *Demokrácia: politikai együttműködés és apolitikus magatartás* –, pedig komoly érvek szólnak amellett, hogy a köztársasági államformát „demokratikusnak” nevezzük, legalábbis annak korai szakaszában. Engels **azt a folyamatot tekinti át, amelynek során az állam fokozatosan „demokráciadeficitessé” lett, vagyis a hatalmi és gazdasági elit (oligarchia) fokozatosan kiszorította a népet a hatalom tényleges gyakorlásából.** A szenátus által beterjesztett törvényjavaslatokat elvben a népgyűlésnek kellett jóváhagynia, ahová Cicero korában már gyakorlatilag *senki* nem ment el szavazni. Természetesen ebben a helyzetben a római „kisemberek” úgy érezték: érdekeiket nem a gyengekező szenátus, hanem az oligarchákat féken tartó erős vezető – akinek kezében a hadsereg az ütőkártya – tudja majd képviselni.

A *Jogállamiság: intézmények és technokrácia* című részben remek jellemzést olvashatunk a késő köztársaságkori arisztokráciáról: „a *nobilitas* egyre kirekesztőbb politikai elitje fokozatosan elkülönül a néptől, és számos előnyt szerez magának a birodalom terjeszkedése során. Közigazgatási feladatait arra használja fel, hogy hatalmi pozícióját egyre megfoghatatlanabbá, és így a politika színpadán újra megjelenők számára szinte elérhetetlenné tegye”. A történetíró Sallustius pedig ebben a mondatban foglalta össze mindezt: „Övék volt a kincstár, a tartományok, hivatalok, dicsőség és diadalmenetek”.

Természetesen senki nem tudja elképzelni Martin Schulzot vagy Jean-Claude Junckert egy római típusú diadalmenetben, de azért a jelenségek hasonlósága *mutatis mutandis* tényleg elgondolkodtató. Engelsszel szemben azonban úgy vélem, hogy a technokrata hivatali apparátus nem a késő köztársaságkorban, hanem a korai principátus idején „vette át a hatalmat”, amikor a császárok hatalomféltésből vagy egyszerű irigységből félszöpörték a hagyományos szenátusi arisztokráciát, és a személyükhöz feltétlenül lojális felszabadítottakra kezdték bízni az államügyek intézését.

„Szellemi(-vallási) és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul” – mondja ki az EU Alapjogi Chartájának preambuluma. (Érdekes, hogy a hivatalos magyar, francia és angol fordításban nem szerepel a zárójelbe tett

„vallási” kifejezés, míg a németben igen: „In dem Bewusstsein ihres geistig-religiösen und sittlichen Erbes”.)

Az *Emberi jogok: szabadság és egyenlőség* fejezetében Engels kevéssé hangsúlyozza azt a ma élő emberek számára egyáltalán nem nyilvánvaló tényrt, hogy a „szabadság, egyenlőség, szolidaritás” hármas alapelvét a görögök és a rómaiak is csupán a polgárral rendelkező személyekre nézve tartották érvényesnek. Az emberiség közös származását ugyan már a sztoicizmus felfedezte és hirdette a Kr. e. 4. századtól, ez azonban nem vonatkozott a rabszolgák nem is csekély tömegeire, nem is szólva a nők hátrányos megkülönböztetéséről. A polgárok számára papíron deklarált „törvény előtti egyenlőség” sem volt teljes, hiszen a legtöbb tisztséget vagyoni cenzus alapján töltötték be.

Miközben Amerika a 9/11-es merényletek után a „világszabadság” és a „nyugati civilizáció” egésze nevében nyílt harcot vállalt fel a terrorizmust támogató országokkal szemben, Európa mintha ki akarná magát vonni ez alól a felelősség alól. A *Béke: békés együttélés és uralom* című fejezetben Engels a *pax Romana* időszakát elemzi, amikor „a világbéke a birodalom valamennyi lakosának elsődleges eszményévé vált, Rómát pedig a humanitárius értékek, így a szabadság és a jogállamiság legfőbb biztosítékává, legfőbb rendfenntartó hatalmává stilizálta”.

Aki pedig ez ellen felemlte szavát, azt az emberiség és a civilizáció ellenségévé nyilvánították, és brutális erőszakkal „integrálták” a római világrendbe. Hódításaik igazolására a rómaiak kidolgozták az „igazságos háború” (*iustum bellum*) elvét, de ismerték a népirtás fogalmát is. Mikor Caesar háromszázezer germánt megölt a Gallia elleni hadjáratában, Cato azt követelte, hogy büntessék meg a tömeggyilkost.

A „római béke” csaknem kétszáz évig tartó időszakában (Kr. e. 27. és Kr. u. 160 között) a rómaiaknak sikerült integrálniuk a birodalom belső területeit, de a perifériákon mind a belső, mind a külső ellenállás folyamatosan nőtt.

A *Szolidaritás: föderáció vagy birodalom* című részben izgalmas fejtegetést olvashatunk arról a kérdéstről: vajon mennyiben tekinthető az Európai Unió birodalomnak? A válasz egyértelmű: jelenleg még semennyiben, azonban – és ezt el kell fogadnunk egy Belgiumban született és az Université Libre de Bruxelles-en tanító szakembertől – „az EU a legjobb úton halad abba az irányba, hogy egy rendkívül alkalmazkodóképes határokkal, számtalan hatalmpolitikai eszközzel, hegemoniális középpel, univerzalista ideológiával és a csúcstól a helyi szintekig lehatoló hatalmi eszközökkel rendelkező, terjeszkedő imperiális renddé alakuljon át”.

A római imperializmusról számos tévhit él nemcsak a köztudatban, de még a szakmai körökön belül is. A római imperializmus – mint minden imperializmus a világ kezdete óta – természetesen irgalmatlan elnyomó rendszer is volt. Ugyanakkor a rómaiak teljes mértékben meg voltak győződve arról, hogy uralmuk jogszerű, az istenek által elrendelt, s hogy a Római Birodalmat mintaszerű intézmények és értékek mentén

irányítják, így összességében fennhatóságuk az egész emberi nem számára áldásos és előnyös.

A kötet utolsó fejezetének címe: *Postscriptum: útban a birodalmi lét felé?* – bár nyugodtan azt a címet is adhatta volna neki a szerző: „útban a principátus felé”. A *Le Monde Diplomatique* egy 2014-es közvélemény-kutatása alapján ma már az európaiak fele-harmada kiált „erős ember” után, aki nem függ sem a választásoktól, sem a parlamenttől, vagyis autoriter vezető. A történelmi analógiák arra utalnak, hogy még a földrajzi peremterületek esetleges kiválása sem mentesíthetné a nemzetállami létbe visszatérő országokat egy majdan hatalomra jutó „európai szuper-diktatúra” rémétől. Összességében David Engels könyve érdekes és

különösen szemnyitogató olvasmány mindazok számára, akik szeretnek a dolgok mélyére látni, akik nem hiszik el, hogy az interneten 15 másodpercenként frissülő híroldalak nézegetéséből megérthetik világunk működését.

Magyarországon különösen szükség van az ilyen és hasonló kötetek kiadására, hogy a politikusok és politológusok, hírszerkesztők és hírolvasók, újságírók és történészek is megértsék: *az európai történelem nem az I. világháborúval, de még csak nem is a felvilágosodás korával kezdődött.* Korunk jelenségei alatt sok évezredes tektonikus erők mozognak a mélyben, amelyek felismerése az egyik legnagyobb kihívást jelenti a mindenkori történészszakma számára.

GRÜLL TIBOR